

doi: 10.15407/dse2015.03.006

УДК 314.7:351.746.1(477)

М.Д. РОМАНЮК

д-р екон. наук, проф., Заслужений діяч науки
і техніки України, Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника
E-mail: Mykhailo.Romaniuk@pu.if.ua

МИГРАЦИЙНІ ЗАГРОЗИ НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ, ПРОБЛЕМИ ПОДОЛАННЯ

Розкрито міграційні загрози, пов'язані із зовнішніми і масовими внутрішніми міжрегіональними міграціями, викликаними анексією Криму та збройною агресією Росії на Донбасі, а також методологічні та практичні аспекти вдосконалення управління інтенсивними міждержавними і міжрегіональними міграційними процесами. Їхні негативні наслідки несуть у собі загрози національній безпеці країни через гібридну війну на Донбасі, нелегальну міграцію, загострення демографічної ситуації, від'їзд за межі країни вчених і фахівців. Розглянуто заходи та завдання державної міграційної політики, шляхи і методи регулювання зовнішніх міграцій населення. Сформульовано пропозиції, які стосуються перспективних та дієвих заходів державної міграційної політики України з упорядкування міграційного простору, регулювання міграційного руху населення з позицій національних пріоритетів і регіональних особливостей, а також особистих потреб мігрантів і попередження міграційних загроз національній безпеці України.

Ключові слова: зовнішні міграції, внутрішні міграції, міжрегіональні міграції, вимушені масові внутрішні міграційні переміщення, міждержавні міграції, закордонні трудові міграції, міграційні загрози національній безпеці, міграційні виклики, державна міграційна політика.

М.Д. Романюк

д-р екон. наук, проф., Заслуженный деятель науки и техники Украины
Прикарпатский национальный университет имени Василия Стефаника
E-mail: Mykhailo.Romaniuk@pu.if.ua

МИГРАЦИОННЫЕ УГРОЗЫ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ УКРАИНЫ: СОВРЕМЕННЫЕ ВЫЗОВЫ, ПРОБЛЕМЫ ПРЕОДОЛЕНИЯ

Раскрыты миграционные угрозы, связанные с внешними и массовыми внутренними межрегиональными миграциями, вызванные аннексией Крыма и военной агрессией России на Донбассе, а также методологические и практические аспекты усовершенствования управления интенсивными межгосударственными и межрегиональными миграционными процессами. Их негативные последствия несут в себе угрозы национальной безопасности страны из-за гибридной войны на Донбассе, нелегальной миграции, обострения демографической ситуации, отъезда за пределы страны ученых и специалистов. Рассмотрены мероприятия и задания государственной миграционной политики, пути и методы регулирования внешних миграций населения. Сформулированы предложения, касающиеся перспективных и действенных мероприятий государственной миграционной политики Украины по

© РОМАНЮК М.Д., 2015

упорядоченню міграційного пространства, регулюванню міграційного руху населення з позицій національних пріоритетів і регіональних особливостей, а також личних потребностей мігрантів і предупредження міграційних загроз національній безпеці України.

Ключевые слова: зовнішні міграції, внутрішні міграції, міжрегіональні міграції, змушені масові внутрішні міграційні переміщення селення, міждержавні міграції, зарубіжні трудові міграції, міграційні загрози національній безпеці, міграційні виклики, державна міграційна політика.

M.D. Romanyuk

Dr. in Economic, Prof.

Honoured Figure of Science and Technics of Ukraine

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

st. Shevchenko, 57, Ivano-Frankivsk, Ukraine, 76018

E-mail: Mykhailo.Romaniuk@pu.if.ua

MIGRATORY THREATS OF NATIONAL SECURITY OF UKRAINE: MODERN CHALLENGES, PROBLEMS OF OVERCOMING

Migratory threats which are connected with external and mass internal inter-regional migrations, which are caused by the annexation of Crimea and military aggression in Donbas by Russia, have been disclosed in the article. Methodological and practical aspects of improving the management of intensive interstate and inter-regional migratory processes, negative consequences of which threaten national security of the country because of hybrid war in Donbas, illegal migration, worsening of the demographic situation, departure of scientists and specialists abroad have been described in the article too. Actions and tasks of the state migratory policy, ways and methods of regulation of external migrations of the population have been considered. Proposals concerning perspective and effective actions of the state migratory policy of Ukraine in regulating migratory movement of the population from the positions of national priorities and regional peculiarities, and also personal needs of migrants and prevention of migratory threats to national security of Ukraine have been formulated.

Key words: external migrations, internal migrations, inter-regional migrations, the forced mass internal migratory resettlements, interstate migrations, foreign labour migrations, migratory threats to national security, migratory challenges, state migratory policy.

Постановка проблеми. В Україні міграційні процеси по-різному впливають на її демографічний розвиток, участь у міжнародному поділі праці, вихід на європейський та світовий ринки, соціальну та національну безпеку. Нині ця обставина набуває особливої актуальності, оскільки Україна у червні 2014 року підписала Угоду про асоціацію з ЄС.

Сьогодні основне стратегічне завдання полягає в збереженні державного суверенітету, територіальної цілісності України й інтеграції до європейського економічного та міграційного простору, забезпеченні наблизених до світових стандартів якості та тривалості життя, реалізації прав і свобод громадян.

Аналіз та врахування сучасних міграційних тенденцій у нашій державі в контексті участі України в європейському та світовому міграційному просторі розглядається як один із важливих чинників формування власної національної політики. Ця проблема і безпосередньо, і опосередковано перебуває в площині національної безпеки України. Нині особливо вирізняється проблема перебування в регіонах України значної кількості вимушених переселенців у зв'язку з анексією Російською Федерацією Криму, зовнішньою воєнною агресією Росії на Донбасі та збройними конфліктами, які тривають у Донецькій і Луганській областях.

За даними ООН, з квітня 2014 року (від початку бойових дій на Донбасі) із Донецької та Луганської областей виїхало близько 2 мільйонів осіб, з яких понад

1 млн 300 тисяч осіб переселилося до інших регіонів України, а майже 500 тис. осіб емігрувало до Російської Федерації. З анексованого Криму переселенцями в Україну стали майже 25 тис. осіб. Найбільше внутрішньо переміщених осіб з Донбасу розміщено в Луганській області – 194 тис., Харківській – 168 тис., Донецькій – 112 тис., Дніпропетровській – 85 тис., Київській – 41 тис., у м. Київ – 39 тис. осіб.

Ці дані є наближеними до реальних, оскільки точний підрахунок за умов бойових дій та проведення антитерористичної операції є неможливим.

Виходячи зі свого географічного положення та рівня і особливостей соціально-економічного розвитку, а також розвитку ринку праці та рівня заробітної плати, Україна є активним учасником міжнародних економічних процесів і однією з найбільших країн – донорів робочої сили в Європі. В умовах соціально-економічної кризи роль трудових міграцій як джерела зниження напруження на місцевих ринках праці суттєво зростає.

Стрімка активізація міжнародної мобільності населення України, що відбувається за умов глобалізації та наростання інтенсивності світових міграцій, висуває актуальну проблему – регулювання міграційних процесів, надання їм організованого, безпечного та неконфліктного характеру. Досконала міграційна політика необхідна як для мінімізації обумовлених міграцією ризиків, так і для використання значного позитивного потенціалу міграції в інтересах розвитку країни та її регіонів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням міграційних процесів в Україні, їх впливу на демографічний розвиток, рівень життя, освіти та зайнятості, у виході на європейський та світовий ринки праці, а також формуванню міграційної політики і впливу міграції на соціальну безпеку країни присвячені праці відомих українських вчених: Лібанової Е.М. (Libanova E.M.), Малиновської О.А. (Malynovska O.A.), Пирожкова С.І. (Pyrozhekov S.I.), Позняка О.В. (Pozniak O.V.), Прибиткової І.М. (Prybitkova I.M.), Садової У.Я. (Sadova U.Y.), Хомри О.У. (Khomra O.U.), Шульги М.О. (Shulha M.O.), Драгунової Т.М. (Dragunova T.M.), Овчиннікової О.В. (Ovchinnikova O.V.) та ін.

Водночас проблеми міграційних загроз національній безпеці України, пов'язані зі збройною агресією Росії на Донбасі, нелегальною міграцією, загостренням демографічної кризи, а також вплив на національну безпеку масових вимушених переселень населення з Донецької та Луганської областей – місць, де відбуваються бойові дії, до інших регіонів України досліджені мало.

Мета статті полягає у дослідженні викликів та загроз, що спричинили масові міжрегіональні та міждержавні міграційні переміщення населення в окремих регіонах України, загальних методологічних підходів до вивчення загроз сучасних міграційних процесів національній безпеці країни в теоретичному і практичному аспектах та реалізації заходів державної міграційної політики щодо їх попередження і розв'язання.

Основні результати дослідження. У Концепції державної міграційної політики України, схваленої 30.05.2011 р. зазначається, що вона спрямована на забезпечення ефективного державного управління міграційними процесами, створення умов для сталого демографічного та соціально-економічного розвитку держави, підвищення рівня національної безпеки шляхом запобігання виникненню неконтрольованих міграційних процесів та ліквідації їхніх наслідків, узгодження національного законодавства у сфері міграції з міжнародними стандартами, посилення соціального і правового захисту громадян України, які перебувають або працюють за кордоном, додержання принципів захисту інтересів України, а також те, що загрозу національній безпеці України становлять: нелегальна міграція; загострення демографічної кризи; від'їзд за межі України вчених, фахівців, кваліфікованої робочої сили [1].

Ухвалення важливих законів та нововведень державної міграційної політики дає підстави стверджувати, що основний спонукальний мотив таких дій був обумовлений зовнішнім чинником. Зокрема, реформування міграційної сфери помітно активізувалося після того, як на саміті Україна–ЄС у листопаді 2010 р. Україні було надано План дій з лібералізації візового режиму [18].

Методологія теоретичного обґрунтування та управління міграційними процесами за нинішніх умов передбачає комплексний підхід до аналізу природи міграційного буття у всій його сукупності і тих економічних, соціальних, правових та інших чинників, що притаманні саме цьому періоду, його причин та суб'єктів міграційних процесів, методів регулювання міграцій. Теорія управління міграційним рухом населення дає нам розуміння міграції як специфічного способу буття, функціонування та розвитку детермінант і механізмів міграційної сфери, видів міграційних потреб та інтересів, особливостей їх формування та задоволення.

За роки державної незалежності в період реформування економіки та трансформації всієї соціально-економічної системи, а також у зв'язку з демократизацією суспільного життя, економічною кризою і падінням життєвого рівня переважної більшості населення країни, характер, обсяги, склад та спрямованість внутрішніх і зовнішніх міграційних потоків зазнали суттєвих змін та набули нового значення.

Ці зміни полягають у тому, що скоротились до мінімуму обсяги щоденних потоків трудової м'ягткової міграції, практично припинився масовий відтік сільських жителів до міст, а натомість має місце часткова переорієнтація міграційних потоків населення з міських поселень у сільську місцевість, у десятки разів виросли обсяги сезонної трудової міграції та зовнішніх трудових поїздок за кордон. Характерною особливістю нинішнього міграційного буття в Україні є тенденція до значного збільшення обсягів міжрегіональних міграцій, а також інтенсивних міждержавних міграційних переміщень населення.

Складними і дуже часто взаємопов'язаними є проблеми зовнішніх міграцій населення України в цілому та її регіонів. За роки державної незалежності можна виділити три основних періоди міждержавних міграційних переміщень населення: 1991–1993, 1994–2004, 2005–2014 роки.

Напередодні та в роки розпаду СРСР (1989–1991), а також у перші роки державності України (1991–1993) в Україну із Росії, Казахстану, Узбекистану та інших країн СНД прибуло 2,4 млн осіб, значна частина яких були переселенцями, які шукали роботу, представниками та нащадками депортованих народів, а також осіб, що були репресованими, розкуркуленими та політичними в'язнями. За 1991–1993 рр. чисельність населення України завдяки міграційному притоку, передусім із країн СНД, збільшилась на 566,1 тис. осіб. (кількість прибулих за ці роки склала 1 млн 270,6 тис. осіб, а вибулих – 704,5 тис. осіб).

Глибокі та постійні суспільні зміни на теренах колишнього Радянського Союзу супроводжувалися розширенням процесів переміщення населення через міжнародні кордони часто вимушено, внаслідок насильства та погроз. Ці міграційні переміщення охопили понад 9 млн осіб і за обсягами в Європі були найбільшими зовнішніми міграційними процесами з часів Другої світової війни. В той же час понад 2 млн вимушених переселенців з Донбасу у 2014 р. є одними з найбільших міграційних переселень на території Європи на початку XXI століття.

Криза міграції особливо загострилась нині у зв'язку з масовими міграційними потоками біженців та економічних мігрантів, викликаних війною, етнічними особливостями та низьким рівнем економічного і соціального розвитку з країн Північної Африки та Близького Сходу (Сирії, Лівії, Алжиру та ін.) до розвинених країн

Європи, що створює регіонально-континентальну проблему та визначає необхідність як організаційного, так і нормативно-правового врегулювання.

Як відомо, до основних причин зовнішніх міграцій населення належать: 1) збройні конфлікти; 2) переслідування за етнічною ознакою; 3) порушення прав людини; 4) економічні труднощі; 5) екологічні катастрофи; 6) неспроможність урядів налагодити гідний рівень життя.

Офіційно станом на початок 2013 року у країнах–реципієнтах мешкає понад 1 млн громадян України – трудових мігрантів, тис. осіб: в Італії – 208,8; Німеччині – 159,3; Росії – 126,4; Чехії – 116,4; Ізраїлі – 97,6; Іспанії – 77,2; США – 59,9; Греції – 50,1; Португалії – 48,0; Канаді – 43,0 [16]. За даними Міжнародної організації праці, у 2012 році кількість українських трудових мігрантів склала майже 6 млн осіб, з них близько 50 % – молодь у віці до 35 років.

В Україні немає багаторічної стратегії розвитку сільських територій, відповідно, як наслідок, ми спостерігаємо проблеми міграції всередині країни. Оскільки багато сіл занепадають, а то й просто зникають, кількість робочих місць зменшується, а заробітна плата залишається надзвичайно низькою, люди не бачать можливості й перспективи життя у сільській місцевості. Це змушує сільське населення мігрувати до міст або за кордон у пошуках роботи. Треба зазначити, що протягом 1995–2010 рр. з областей Карпатського регіону (Львівської, Івано-Франківської, Закарпатської та Чернівецької) щорічно тривалістю від шести місяців до року працювали закордоном 300–500 тис. осіб, більшість з яких була із сільської місцевості.

Станом на кінець 2013 р. у сільських поселеннях України мешкала третина населення України, тобто 31,4 % від загальної кількості. З 1993 р. чисельність сільського населення щорічно скорочувалась на 132 тис. осіб, у тому числі і внаслідок еміграції. За 2010–2012 рр. чисельність сільського населення скоротилась майже на 100 тис. осіб. Щорічно за кордон виїжджає близько 50 тис. селян, 80,5 % серед яких – молодь і жінки.

У 2012 р. українці були п'ятою за чисельністю після Туреччини, Марокко, Албанії та Китаю, групою громадян третіх країн, які проживали на території ЄС. Україна посідала перше місце за часткою емігрантів у Польщі і Чеській Республіці, друге – у Російській Федерації, Словаччині та Угорщині, третє – у Естонії, четверте – у Греції та Італії. У десяти країнах чисельність українських трудових мігрантів перевищувала 100 тис. осіб.

Стосовно значення міждержавних міграцій академік НАН України Е.М. Лібанова справедливо зазначає, що «вплив зовнішньої міграції на соціально-економічний розвиток здійснюється передусім через зміну пропозицій робочої сили на ринках праці як в кількісних, так і якісних параметрах, а також зміни чисельності і структури населення, зокрема його непрацездатної частини, і пов'язані з цим коливання рівня демоекономічного навантаження, попиту населення на ті чи інші товари та послуги» [3, С. 76].

Аналіз засвідчує, що серед іммігрантів, які прибувають до України, за національним складом домінують дві групи – українці та росіяни. За 1991–2012 рр. в Україну перебралися більше 1,5 млн українців та майже 900 тис. росіян. Третьою групою за чисельністю іммігрантів є кримські татари, які активно протягом цього періоду поверталися до Криму – на свою історичну батьківщину – з місць депортації (Узбекистану, Казахстану, Російської Федерації). Так, в Автономну Республіку Крим повернулися 260 тис. кримських татар, близько 20 тис. болгар, вірмен, греків та представників інших національностей, які зазнали депортації за національною ознакою.

Актуальність проблем, пов'язаних із масовими міждержавними міграційними процесами, найбільше посилюється на тлі загальної демографічної кризи, яка охопила Україну, починаючи з 1991 р. Вона значною мірою спричинила і кризу міграції, що в сучасних умовах проявлена у зменшенні інтенсивності міграцій у середині областей, збільшенні на міжрегіональному рівні через збройний конфлікт на Донбасі та інтенсивними потоками закордонних трудових мігрантів. Детальний аналіз внутрішньорегіональних, міжрегіональних та міждержавних міграцій населення України у (1991–2014 рр.) показано в таблиці.

Міграції населення України у 1991–2014 рр. *, осіб

Рік	Обсяг валової міграції					
	внутрішньо-регіональна	міжрегіональна	міждержавна			
			загальний обсяг	у тому числі		міграційне сальдо
				прибуло	вибуло	
1991	1188374	740622	800817	490597	310220	180377
1992	1055036	667095	814356	538205	276151	262054
1993	1021114	670670	634851	341192	293659	47833
1994	893210	607611	515717	187392	328325	–140933
1995	839188	607260	422976	166551	256425	–89874
1996	858126	615536	376262	129538	246724	–117186
1997	846094	583678	299244	108559	190685	–82126
1998	894582	585083	221096	71810	149286	–77476
1999	875348	528576	176383	65794	110589	–44795
2000	461880	274861	154000	53700	100300	–46600
2002	450084	267448	118737	42473	76264	–33791
2003	443231	279313	103188	39489	63699	–24210
2004	445663	295149	84749	38567	46182	–7615
2005	439269	284373	74977	39980	34997	4583
2006	440898	280757	74209	44227	29982	14245
2007	435844	275941	76176	46507	29669	16838
2008	407507	265960	59725	37323	22402	14921
2009	367104	242798	52387	32917	19470	13447
2010	394954	257685	45487	30810	14677	16133
2011	379542	258171	46272	31684	14588	17096
2012	377590	272275	90878	76361	14517	61844
2013	360119	261723	76287	54100	22187	31913
2014	273752	211106	64297	42698	21599	21099
Разом	14148509	9333691	5383071	2710474	2672597	37777

Джерело: * розраховано за даними Держкомстату України.

На внутрішньорегіональному та міжрегіональному рівнях знижується міграційна активність. Так, якщо у 1991 р. у межах областей країни змінили місце проживання 594,2 тис. осіб, то у 2000 р. – 461,9 тис., у 2007 – 435,8, у 2013 – лише 360,1 (на 56 % менше). Також знизилась інтенсивність обміну населення між регіонами країни: на постійне проживання до інших регіонів у 1991 р. вибуло 354,8 тис. осіб, а прибуло 385,8 тис. осіб. У 2000 році зафіксовано по 274,9 тис. осіб прибулих і вибулих, у 2007 – по 276,0 тис. осіб, у 2013 – по 261,7 тис. осіб, а у 2014 – 211,1 тис. осіб.

Міграційні процеси, таким чином, є свого роду демографічною та демоекономічною «інвестицією» в регіони-реципієнти і, навпаки, спричиняють старіння населення та погіршення трудових ресурсів потенціалу в регіонах-донорах. Особливо велике значення міграція має як фактор урбанізації, що є невід'ємним джерелом кількісного і якісного зростання населення.

Міграція як соціальний феномен та суспільне явище потребує регулювання з боку державних структур, інакше вона трансформується в некеровану соціальну систему. Загальновідомо, що міграційна система, яка стихійно народжується і розвивається, може набути небажаних стабільних параметрів і тенденцій, конкретного змісту та певної спрямованості, які призводять до негативних наслідків. Так, у 1994 – 2004 рр. в Україні встановилось від'ємне сальдо зовнішньої міграції, яке щорічно складало майже 100 тис. осіб.

Потрібно вказати, що починаючи з 2005 р. у зовнішніх міграціях населення України має місце позитивне міграційне сальдо, яке за період 2005–2013 рр. становить 190,8 тис. осіб. Разом з тим, Україна за роки державної незалежності через депопуляційні процеси втратила 6,5 млн осіб, а внаслідок зовнішніх міграційних переміщень населення втрати склали понад 1,1 млн осіб.

Серед 2,7 млн осіб, які вибули з України в період 1992–2012 рр. на постійне проживання до інших країн, особи з вищою освітою склали 23,5 %. Про «вимивання» з України творчого ресурсу свідчать також відомості Державного комітету статистики щодо працевлаштування українців, які виїжджають за кордон легально працювати за контрактом. Так, за узагальненими даними у 2006–2011 рр. 41–47 % офіційних трудових мігрантів з України працевлаштовано на посадах керівників, спеціалістів, службовців, ще 42–53 % – за фахом. Українці сьогодні складають найчисельнішу групу легальних трудових мігрантів у країнах ЄС.

Згідно з дослідженнями Міжнародної організації з міграції, кожен другий молодий українець віком від 20 до 35 років виявляє бажання емігрувати з України, а вікова структура українських емігрантів за п'ятьма віковими групами має такий вигляд, %: мігранти у віці 15–19 років – 3, 20–24 роки – 15, 25–34 роки – 34, 35–44 роки – 31, 45 років і старше – 17. Найбільшу кількість мігрантів з України становлять особи з повною середньою та середньою спеціальною освітою (48 %), тобто випускники середніх загальноосвітніх шкіл, гімназій, ліцеїв, училищ, технікумів та коледжів, люди з базовою вищою освітою (24 %) – випускники вищих навчальних закладів з освітньо-кваліфікаційним рівнем «бакалавр», а також особи з повною вищою освітою (18 %), тобто випускники вищих навчальних закладів з освітньо-кваліфікаційним рівнем «спеціаліст» і «магістр» [2, С. 27].

На глобальному рівні загострюється конкуренція за висококваліфіковані людські ресурси, що зумовлює посилення загроз економічній безпеці держав із транзитивною економікою, які недостатньо захищають свій інтелектуальний капітал. За роки державної незалежності активізувалися загрози, пов'язані з деструктивними тенденціями інтелектуального розвитку України внаслідок активізації міграційних потоків. Окре-

мі дослідники та службовці вважають, що в сучасних умовах базис інтелектуальної безпеки держави слід розглядати ширше, ніж лише «науковий і освітній потенціал суспільства, господарюючого суб'єкта, індивідуума», оскільки треба відокремити вроджену і набуту компоненти інтелекту.

На важливості не лише сформованого фахівця, але і талановитості його як ресурсу розвитку, науковці активно наголошують останні десять років. Навіть у звіті з глобальної конкурентоспроможності країн та регіонів за 2013–2014 рр. показник «втеча мізків» замінено показником «здатність країни утримувати таланти» (Україна посідає 140 позицію зі 148 країн); додано показник «здатність країни приваблювати таланти» (Україна посідає 136 позицію зі 148 країн), що підтверджує незадовільну політику держави з формування кадрового потенціалу розвитку економіки та пов'язані з цим ризики щодо можливості забезпечення сталого розвитку та конкурентоспроможності Україні як на сучасному етапі, так і у майбутньому, оскільки підписано Угоду про асоціацію з ЄС.

Для талановитого працівника мотивацією еміграції є не лише вищий рівень зарплат та соціальних стандартів. Однією з найвагоміших причин еміграції талановитої молоді є обмеженість можливостей, або навіть і неможливість реалізувати свої здібності на батьківщині. Стабільна еміграція творчої молоді, «вимивання» креативного потенціалу не лише як сформованих фахівців, але на рівні вишів і навіть середніх шкіл сьогодні зумовлює системні загрози щодо можливості забезпечення соціально-економічного розвитку вже на сучасному етапі, і особливо у найближчому майбутньому. Це потребує невідкладних заходів гарантування інтелектуальної компоненти економічної безпеки України. За даними Міжнародної організації з міграції, серед основних сфер працевлаштування українських мігрантів розрізняють такі, %: будівництво – 54, домашній догляд – 17, оптова та роздрібна торгівля – 9, сільськогосподарських сектор – 9, промисловість – 6, інші види робіт – 5.

Основними проблемами міграційної сфери за сучасних умов є також економічна криза та її негативні соціально-економічні наслідки; зростання соціального напруження в родинях; втрата трудового та людського потенціалу, що обумовлені структурою міграційних потоків; поширеність нелегальної трудової міграції; недосконалість інформаційного забезпечення міграційної політики.

У царині міграційної політики у найближчий час необхідно вжити таких заходів:

- активізувати переговорний процес щодо укладання угод про взаємне працевлаштування громадян та їх соціальний захист із країнами, де кількість трудових мігрантів – громадян України є найбільшою;
- сприяти прискоренню внесення змін до угод про співробітництво у сфері трудової міграції і соціальний захист трудових мігрантів;
- реалізовувати заходи щодо прийняття проектів угод, які регламентують рух робочої сили з країнами ЄС;
- активізувати переговорний процес з метою імплементації положень Резолюції ПАРЕ «Наслідки розширення Європейського Союзу для свободи пересування громадян держав – членів Ради Європи» у національні законодавства цих держав;
- сприяти поширенню через засоби масової інформації відомостей для громадян України щодо можливості легального працевлаштування за кордоном;

- створити механізми запобігання зниженню кваліфікації високоосвічених спеціалістів внаслідок перебування їх на низькокваліфікованих роботах за кордоном;
- підготувати комплексну державну програму регулювання міграційних процесів із чітким розподілом повноважень та обов'язків центральних органів виконавчої влади і місцевого самоврядування;
- зменшити масштаби нелегальної трудової міграції населення за межі країни; провести роботу щодо запровадження аналітичної звітності з метою здійснення контролю за поверненням в Україну громадян, яким надавалися туристичні послуги;
- створити дієві механізми легалізації доходів громадян, які працюють за кордоном: опрацювати механізм створення сприятливих умов для переведення в Україну грошових переказів трудових мігрантів — громадян України;
- вивчити систему оподаткування трудових мігрантів інших країн та унормувати режим оподаткування доходів трудових мігрантів — громадян України.

Нелегальна зовнішня трудова міграція з України є набагато більшою. Зарубіжним роботодавцям вигідно мати справу з нелегальними трудовими мігрантами, бо особи, які прибули в країну з метою заробітку на незаконних підставах, не мають юридичного та соціального захисту. Більше того, вони змушені погоджуватись на будь-яку роботу — сезонну, важку і небезпечну, тарифні ставки, що встановлюються їм, є значно нижчими, ніж ставки громадян своєї країни. Такого тимчасового працівника закордонний роботодавець може звільнити без попередження, оскільки трудовий мігрант не може оскаржити це рішення, бо порушує законодавство країни, де тимчасово перебуває. Зовнішні трудові мігранти з України в багатьох країнах вимушені працювати продовжений робочий день та за шкідливих умов праці, мають обмежений або зовсім не мають доступу до медичної допомоги і соціального захисту, незахищені від низької оплати праці, професійних травм, хвороб.

Ця проблема потребує нагального розв'язання. Україна, як передбачено частиною третьою статті 25 Конституції України, гарантує піклування та захист своїм громадянам, які перебувають за її межами. Така сама норма міститься у статті 8 Закону України «Про громадянство України». Вона спрямована на законодавче забезпечення реалізації зазначеного конституційного положення.

Структура правового врегулювання трудової міграції, ускладненої іноземним елементом, передбачає: міжнародні угоди у сфері трудової міграції; національне законодавство; правові акти волевиявлення учасників правовідносин, пов'язані з трудовою міграцією.

Аналіз двосторонніх угод України з державами про взаємне працевлаштування та соціальний захист засвідчує широку географію легального працевлаштування українських громадян.

У Законі України «Про основи національної безпеки України» до основних реальних та потенційних загроз національній безпеці України віднесені нелегальна міграція (у воєнній сфері та сфері безпеки державного кордону України) і вплив учених, фахівців, кваліфікованої робочої сили за межі України (у соціальній та гуманітарній сферах). Нелегальна міграція з України до загроз національній безпеці не включена, загрозу національній безпеці з боку нелегальної трудової міграції з України органи державної влади та управління як центральні, так і на місцях, недооцінюють.

Тому Україна, спираючись на досвід та практику високорозвинених країн щодо захисту національних інтересів, має також застосовувати найрізноманітніші види

державного адміністративного регулювання та контролю за зовнішніми трудовими міграційними переміщеннями та міграційною мобільністю населення. Це – паспортно-візовий, ценово-майновий, політично-обмежувальний, санітарно-епідеміологічний контроль, врахування віку, національності, родинних зв'язків мігрантів, встановлення квоти для іммігрантів та інші обмеження.

Регулювання міграційних процесів на макрорівні має стати вагомим складовою соціально-економічної політики держави. Завдання щодо управління міграцією, особливо її зовнішніми формами, полягає не в тому, щоб зводити бар'єри шляхом впровадження системи адміністративно-обмежувальних заходів, які не дадуть можливості мігрантам потрапляти до розвинутих країн, а в тому, як на основі дотримання прав людини та гуманних принципів управляти міграційними потоками населення, зокрема, постійних переселенців та трудових мігрантів, з врахуванням інтересів донорів і реципієнтів. Тобто регулювання міграційних процесів полягає не в тому, щоб обмежити свободу вибору, а в тому, щоб допомогти вирішити цю проблему в кожному конкретному випадку в рамках, доцільних для суспільства і бажаних для індивіда.

Заходи міграційної політики (передусім на регіональному рівні) полягають у тому, щоб спираючись на наявні науково-технічні та організаційно-фінансові засоби добитися упорядкування міграційного простору і взяти під дієвий державний контроль ті міграційні процеси, що у ньому відбуваються.

Серед цих основних завдань і заходів у сучасних умовах є такі:

- 1) скорочення масштабів нелегальної трудової міграції за межі країни;
- 2) забезпечення соціальної захищеності українських трудових мігрантів за кордоном;
- 3) забезпечення зворотності зовнішніх трудових поїздок;
- 4) якнайширше залучення коштів від закордонної трудової міграції в економіку України;
- 5) запобігання зниженню кваліфікації високоосвічених спеціалістів внаслідок виконання ними за кордоном низькокваліфікованих робіт;
- 6) недопущення нелегальної міграції, передусім – транзиту нелегальних мігрантів через територію України;
- 7) сприяння поверненню в Україну етнічних українців та представників раніше депортованих народів.

Висновки. Сьогодні особливою актуальністю вирізняються проблеми щодо здійснення заходів з облаштування та працевлаштування вимушених переселенців з анексованого Криму, Донецької та Луганської областей, охоплених війною, підтримки українців, що проживають у країнах СНД, Балтії та далекого зарубіжжя, врегулювання статусу кримськотатарського народу, співпраці з міжнародними організаціями у протидії та боротьбі з нелегальною міграцією, облаштування кордонів, приведення українського міграційного законодавства у відповідність до вимог міжнародних норм і принципів міграції, врегулювання інтенсивних потоків зовнішньої трудової міграції, соціального та правового захисту українських громадян, які працюють за кордоном, і попередження впливу інтелектуального потенціалу.

Гарантування інтелектуальної компоненти економічної безпеки є одним із найважливіших пріоритетів розвитку України, а тому реалізація заходів державної міграційної політики в цьому напрямі має передбачати:

- 1) здійснення практичних заходів з врегулювання освітньої міграції (нині за кордоном навчається понад 60 тис. українських студентів та стільки ж іноземців навчається в Україні) на трьох рівнях: державному, регіональному та рівні вищих

навчальних закладів як з країнами—донорами, так і з країнами—конкурентами на ринку освітніх послуг;

2) виявлення талановитих осіб та забезпечення розвитку їхніх здібностей (з огляду на пріоритетні галузі розвитку економіки держави);

3) системний облік та моніторинг творчого потенціалу держави (формування відповідних баз даних та карт його просторового розміщення);

4) розробку механізмів протидії негативним міграційним тенденціям творчих, і, особливо, креативних осіб, які можуть мати деструктивний вплив на соціально-економічний розвиток окремих територій та держави загалом;

5) формування відповідного інституційного забезпечення щодо розвитку і капіталізації творчого потенціалу держави та регіонів;

6) впровадження організаційно-економічних механізмів приваблення талантів та залучення творчого потенціалу до реалізації соціально-економічних програм розвитку регіонів і окремих проектів.

Вирішальна роль у регулюванні трудових міграційних процесів як загалом в Україні, так і в її регіонах належить управлінню соціально-економічними факторами, тобто такими умовами життя і трудової діяльності, які можуть змінюватися в результаті перерозподілу капітальних вкладень, фонду заробітної плати, суспільних форм споживання.

За нинішніх умов міграційна політика держави має передбачати систему правових, адміністративних, організаційно-фінансових заходів, а також інформаційне забезпечення урядовими структурами та громадськими організаціями і об'єднаннями упорядкування міграційного простору, запровадження безвізового режиму громадян України з країнами ЄС, регулювання міграційного руху населення з позицій національних пріоритетів, кількісного та якісного складу міграційних потоків, їх соціальної, демографічної та економічної структури. Режим та заходи міграційної політики держави мають досить ретельно відстежувати міграційні процеси, сучасні тенденції й явища, оперативно реагувати на зміни та контролювати їх з метою підпорядкування загальнонаціональним і регіональним інтересам, особистим потребам мігрантів та в цілому сприяти забезпеченню національної безпеки України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про Концепцію Державної міграційної політики. Указ Президента України № 622/2011 від 30.05.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/622/20-11>
2. *Дацко О.І.* Вплив міжнародної міграції на посилення загроз економічній безпеці держави. // Проблеми зовнішньої міграції України та інших пострадянських держав: матеріали засідання круглого столу / Члени редколегії: М.І. Флейчук, У.В. Щурко, Н.І. Черкас, О.Б. Василиця. – Львів : Сполом, 2014. – С. 25–29.
3. *Лібанова Е.* Вплив зовнішньої міграції на соціально-економічний розвиток України // Економіка України. – 1993. – № 8. – С. 76–80.
4. *Малиновська О.* Деякі концептуальні підходи до регулювання трудової міграції // Трудова міграція населення України та державна програма її регулювання : Матеріали міжнарод. конф., Київ, 18 лютого 2005 р. / Регіональне представництво Фонду ім. Фрідріха Еберта в Україні. –К. : Заповіт, 2005. – С. 6–16.
5. *Малиновська О.А.* Трудова міграція: соціальні наслідки та шляхи реагування. – К. : НІСД, 2011. – 40 с.
6. *Малиновська О.А.* Управління міграціями: деякі висновки з європейського досвіду /ОА. Малиновська // 36. наук. пр. УАДУ / За заг. ред. В.І. Лугового, В.М. Князева. – К. : Вид-во УАДУ, 2002. – № 2. – С. 446–453.

7. Ковалик І.І. Причини та наслідки міжнародної міграції робочої сили для України // Стратегія розвитку України. Економія, соціологія, право. – 2011. – 2, № 4. – С.86–91.
8. Прибиткова І.М. Сучасні міграційні процеси в Україні // Безпека документів та міграційна політика: висновки та рекомендації міжнародних робочих груп для України. – К. : Європа без бар'єрів, 2011. – С. 9–30.
9. Романюк М.Д. Міграції населення України: національні пріоритети та регіональна диференціація механізму регулювання // Економіка України. – 1999. – № 9. – С. 38–44.
10. Романюк М.Д. Міграційні детермінанти національної безпеки України: теоретико-методологічні та практичні аспекти // Демографія та соціальна економіка. – 2009. – № 1 (11). – С. 50–60. – doi: 10/15407/dse 2009.01.050
11. Стратегія демографічного розвитку на 2006–2015 роки: Проект / Відп. за вип. І.М. Новак. – К. : КНЕУ, 2005. – 20 с.
12. Трудова міграція з України до ЄС : макроекономічний вимір / М.М. Відякіна, Р.Д. Стаканов ; Ін-т міжнар. відносин, Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2011. – 196 с.
13. Весельська Л.А. Трудова міграція і соціальна безпека: аналіз наслідків та перспектив у контексті українських реалій // Економіка та держава. – 2011. – № 4. – С. 111–116.
14. Чорна В.О. Соціально-трудова міграція українського села як одна з основних проблем міграційних процесів // Наукові праці. Соціологія. – 2013. – Вип. 199, Т. 211. – С. 88–91.
15. Міжнародна організація з міграції [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://iom.org.ua/ua/>
16. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua
17. Безвізовий діалог між Україною та ЄС. План дій з лібералізації візового режиму [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/document/244813925/....20для%20У-кра_ни.pdf

REFERENCES

1. Pro kontseptsiju derzhavnoji migratsijnoji polityky. Ukaz Prezydenta Ukrainy № 622/2011 vid 30.05.20-11 [On the concept of state migration policy. The decree of the President of Ukraine No 622/2011, dated 05.30.2011]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/622/2011> [in Ukrainian].
2. Datsko O.I. (2014). Vplyv migratsiji na posylennja zagroz ekonomichnij bezpetsi derzhavy [Influence of international migration and strengthening of threat to economic security of the country]. Proceedings from The problems of external migration of Ukraine and other post-Soviet states: *materials of round table*. (pp. 25-19). Lviv : Spolom [in Ukrainian].
3. Libanova E. (1993). Vplyv zovnishnjoji migratsiji na sotsialno-ekonomichni rozvytok Ukrainy [Influence of external migration on social and economic development of Ukraine]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 8, 76-80 [in Ukrainian].
4. Malynovska O. (2005). Dejaki kontseptualni pidhody do reguljuvanja trudovoji migratsiji: [Some conceptual approaches to regulation of labour migration]. Proceedings from Labour migration of the population of Ukraine and state program of its regulation: *Materials of International conference*. (pp.6-16). Kyiv : Zapovit. [in Ukrainian].
5. Malinovska O.A. (2011). *Trudova migratsija: sotsialni naslidky ta shljahy reaguvannja [Labour migration: social consequences and ways of reaction]*. -К. : NISS [in Ukrainian].
6. Malinovska O.A. (2002). Management of migration: some conclusions from the European experience. Scientific works UAPA. V.I Luhovyi, &V.V. Knjazev (Ed.). К. : UAPA.
7. Kovalyk, I. (2011). Prychyny ta naslidky mizhnarodnoji migratsiji robochoji syly dlja Ukrainy [Principles and consequences of international labor force migration for Ukraine]. *Stratehiya rozvytku Ukrainy - Strategy of development of Ukraine*, 2 [in Ukrainian].
8. Prybytkova I.M. (2011). Suchasni migratsijni protsesy v Ukraini [Modern migration processes in Ukraine]. *Proceedings from Security of documents and migration policy: conclusions and recommendations of the international working groups for Ukraine*. (pp. 9-30). К. : Europe without barriers [in Ukrainian].
9. Romanjuk M.D. (1999). Migratsija naselejnja Ukrainy: natsionalni prioriteti ta regionalna dyferentsiatsija mehanizmu reguljuvanja [Migration of the population of Ukraine: national priorities and

- regional differentiation regulation of the mechanism of regulation]. *Ekonomika Ukrainy - Economy of Ukraine*, 9, 38-44 [in Ukrainian].
10. Romanjuk M.D. (2009). Migratsiyni determinanty natsionalnoji bezpeky Ukrainy: teoretyko-metodologichni ta praktychni aspekty [Migration determinants of national security of Ukraine: theoretical and methodological, and practical aspects]. *Demohrafiya ta sotsial'na ekonomika - Demography and Social Economy*, 1 (11), 50-60 [in Ukrainian]. doi: 10/15407/dse2009.01.050
 11. Novak, I.M. (Resp). *Strategy for demographic development for 2006-2015*. Project. K. : KNEU.
 12. Vidyakina M., & Stakanov G. (2011). *Trudova migratsija z Ukrainy do ES [Labour migration from Ukraine to the EU] macroeconomic dimension*. K : SSC [in Ukrainian].
 13. Veselska L. (2011). Trudova migratsija i sotsialna bezpeka: analiz naslidkiv ta perspektiv u konteksti ukrajinskych realiy [Labour migration and social security: analysis of the outcome and prospects in the context of Ukrainian realities]. *Ekonomika ta derzhava - Economy and the state*, 4, 111-116 [in Ukrainian].
 14. Chorna V. (2013). Sotsialno-trudova migratsija ukrajinskogo sela jak odna z osnovnyh problem migratsiynyh protsesiv [Social and labour migration of Ukrainian village as one of the main problems of migration processes]. *Naukovi pratsi. Sotsiologiya. - Scientific papers. Sociology*, 199, 211, 88-91 [in Ukrainian].
 15. Mizhnarodna organizatsija migratsiji [International Organisation of Migration]. Retrieved from: <http://iom.org.ua/ua/> [in Ukrainian].
 16. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from: www.ukrstat.gov.ua [in Ukrainian].
 17. Bezvizovy dialog mizh Ukrajinoyu ta ES. Plan diy z liberalizatsiyi vizovoho rezhymu. [Visa-free dialogue between Ukraine and the EU. Action plan on liberalization of visa regime]. [kmu.gov.ua](http://www.kmu.gov.ua) Retrieved from: http://www.kmu.gov.ua/document/244813925/...20для%20Укра_ни.pdf [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції журналу 21.06.2015.